

Nyelvek és nyelvváltozatok térben és időben

*Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti
Kutatóközpont kutatásaiból IV.*

ЗАКАРПАТСЬКИЙ УГОРСЬКИЙ ІСТИТУТ ІМ. Ф. РАКОЦІ ІІ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ЦЕНТР ІМ. АНТОНІЯ ГОДИНКИ

II. RÁKÓCZI FERENC KÁRPÁTALJAI MAGYAR FŐISKOLA
HODINKA ANTAL NYELVÉSZETI KUTATÓKÖZPONT

NYELVEK ÉS NYELVVÁLTOZATOK TÉRБEN ÉS IDŐBEN

Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti
Kutatóközpont kutatásaiból IV.

Szerkesztette:
Karmacsi Zoltán és Máté Réka

„RIK-U”
Ungvár, 2018

УДК: 81'27

A tanulmánygyűjteményben, a 2015-ben indult sorozat negyedik köteteként, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont munkatársainak egyéni kutatási projektjeiből született, valamint a műhelyhez egy-egy kutatási program révén kapcsolódó kutatók, doktoranduszok tanulmányai és recenziói kaptak helyet. A lektorált kiadványból tájékozódhatnak Ukrajna és a kárpátaljai magyarság két- és többnyelvűségi kérdéseiről, digitális nyelvhasználati szokásairól, az ukrainai nyelvi jogi helyzetről; magyar és ukrán lexikai kölcsönzésekről az ukrán és a magyar nyelvben; olvashatnak az idegen nyelvek oktatásának aktuális problémáiról, az anyanyelvhasználat megítéléséről. Továbbá betekintést nyerhetnek Kárpátalja nyelvi tájképének egy-egy szeletébe, a szovjet filmgyártás Kárpátalját érintő világába, a gyermekirodalom idegen nyelv oktatásában betöltött szerepébe és a magyar nyelvhasználók aktuális helyzetébe is.

A kötet megjelenését támogatta:

Borítóterv: Márku Anita

Lektorálta:

Dr. Bárány Béla

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola

Dr. Tódor Erika Mária

Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Csíkszeredai Kar

Dr. habil. Vančóné Kremmer Ildikó

Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, Közép-európai Tanulmányok Kara

Dr. habil. Zoltán András, DSc.

ELTE BTK Szlav és Balti Filológiai Intézet

ISBN 978-617-7404-84-1

© A szerzők, 2018

© A szerkesztők, 2018

Tartalom

Előszó	7
---------------------	---

Csernicskó István: <i>Ukrajna nemzetközi kötelezettségvállalásai és a nyelvi jogok</i>	11
--	----

Nyelvhasználat, dialektológia, nyelvoktatás

Kontra Miklós: <i>Milyen helyzetben vannak a magyar nyelvhasználók?</i>	37
---	----

Máté Réka: <i>„Ha az oroszajkú az ukránul beszélő magyart gond nélkül megérti, onnantól bármi lehetséges...” Egy nyelvtanuló nem mindennapi(?) története</i>	49
--	----

Dudics Lakatos Katalin: <i>„A szomszéd település beszédstílusa nem olyan fejlett, mint a miénk...” Kárpátaljai falusi és városi fiatalok környezetük nyelvhasználatáról</i>	59
---	----

Karmacs Zoltán: <i>Látható és érthető kétnyelvűség a magyar-szlovák határ két oldalán</i>	69
---	----

Márku Anita: <i>Transcarpathian Hungarians as new speakers in the social network</i>	86
--	----

Kész Réka – Márku Anita: <i>Párhuzamok a feliratos falvédők és az internetes mémek között</i>	94
---	----

Марку Анита – Черничко Степан: <i>Соціо- й психолінгвістичні аспекти дослідження переключення кодів угорців Закарпаття</i>	118
--	-----

Bárány Erzsébet: <i>Bonkáló Sándor – az ukrán nyelv kutatója, dialektológus, néprajzkutató</i>	122
--	-----

Gazdag Vilmos: <i>A kárpátaljai magyar nyelvjárások keleti szláv kölcsönszavainak szemantikai változásairól</i>	132
---	-----

Husztai Ilona: <i>Oly nehéz tanárrá lenni! A mentorok szerepe a tanárrá válási folyamat kezdetén</i>	139
--	-----

Nagy-Kolozsvári Enikő: <i>Gyermekirodalom, egy régi-új módszer az idegennyelv-oktatásban</i>	156
--	-----

Nyelvi tájkép és társadalmi folyamatok

Tóth Enikő: <i>Egy beregszászi járási település, Csoma nyelvi tájképe</i>	165
---	-----

Karmacs Zoltán: <i>Kárpátaljai magyar tannyelvű iskolák nyelvi tájképe</i>	174
--	-----

Hires László Kornélia: <i>Nyelvi tájkép változása Beregszászon</i>	183
--	-----

Fedinec Csilla: <i>Jelenetek Kárpátalja és a szovjet filmgyártás történetéből</i>	197
---	-----

Recenziók

Мельник Світлана, Черничко Степан: <i>Етнічне та мовне розмаїття України. Аналітичний огляд ситуації</i> (Барань Єлизавета)	211
Сабадош І. В., Миголинець О. М., Пискач О. Д. (упор.) <i>Закарпатський діалект. Бібліографічний покажчик</i> (Барань Єлизавета)	214
Simone E. Pfenninger – Judit Navracsics (eds.): <i>Future Research Directions for Applied Linguistics</i> (Gabriella Mádi)	219
Marián Sloboda, Petteri Laihonen, Anastassia Zabrodszkaja (eds): <i>Sociolinguistic Transition in Former Eastern Bloc Countries (Two Decades after the Regime Change)</i> (Réka Máté)	221
A kötet szerzői	225

Марку Аніта – Черничко Степан

Соціо- й психолінгвістичні аспекти дослідження переключення кодів угорців Закарпаття

У статті розглядається питання переключення кодів на Закарпатті на основі досліджень, які проводяться викладачами Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II. Представлено вплив українсько-угорських міжмовних контактів на мовлення угорського населення Закарпаття.

Ключові слова: переключення кодів, міжмовні контакти, угорська мова на Закарпатті.

The paper discusses the issues of Ukrainian–Hungarian interlanguage contacts in Transcarpathia based on the findings of research done by the linguists of the Transcarpathian Hungarian College named after Ferenc Rákóczi II (Beregovo). The paper also presents the results of sociolinguistic investigations carried out among Hungarians of Transcarpathia. The impact of Hungarian on the code-switching of Hungarians in Transcarpathia.

Keywords: code-switching, language contacts, Hungarian Language in Transcarpathia.

Проблеми українсько-угорських міжмовних контактів досліджувалася як українськими мовознавцями (Й. Дзендзелівський, В. Німчук, П. Чучка, О. Рот, П. Лизанець, В. Лавер, В. Орос, С. Ковтюк, Є. Барань), так і угорськими (Л. Чопей, Е. Балецький, Ш. Мокань, Л. Деже, Л. Кіш, І. Удварі). Тема не втратила актуальності, адже народи-сусіди і сьогодні перебувають у тісних економічних, політичних та культурних зв'язках. Питання українсько-угорських міжмовних контактів представлені в ряді праць (див. Csernicško 1998; Csernicško szerk. 2003, 2010; Lizanec 1970, 1976; Márku 2008, 2013; Rot 1968, 1973 stb.). Науковці здебільшого вивчають українські запозичення в угорських говорах (діалектах) Закарпатської області і, навпаки, угорські запозичення в угорських говорах (Lizanec 1970, 1976; Rot 1968, 1973, Kótyuk 2007, Gazdag 2016, 2017 stb.). Інші типи міжмовних контактів досліджувалися значно менше (Beregszászi 2004; Csernicško szerk. 2003, 2010; Márku 2008, 2013). Незважаючи на те, що у міжнародній науковій літературі дослідження переключення кодів (code-switching) – дуже популярна тема (див., наприклад, Gal 1988; Grosjean 1982; Gumperz 1982), відносно мало робіт, у яких досліджується саме це питання угорсько-українських міжмовних контактів (Beregszászi 2004; Csernicško szerk. 2003, 2010; Márku 2008, 2013).

При вивченні цієї теми використовується метод соціолінгвістичного аналізу зібраного матеріалу, який має такі складники:

- а) вивчення документальних джерел;
- б) опрацювання та систематизація наукових праць і матеріалів, уміщених у ЗМІ;
- в) аналіз даних соціолінгвістичних анкетувань та інтерв'ю, тощо.

Найбільшому впливові піддається мова при контактуванні із близькоспорідненою мовою. Коли ж мови характеризуються глибокими структурними та генеалогічними відмінностями, то можливість впливати одна на одну значно менша. Українська і угорська мови не є близькоспорідненими, але вони контактують між собою на сучасній території Закарпаття здавна. За типологічною класифікацією українська мова належить до групи флективних мов, а угорська – до аглютинативних. За генеалогічною класифікацією східнослов'янські мови (у тому числі українська) належать до індоєвропейської мовної сім'ї, а угорська – до угро-фінської

групи уральських мов. Наші соціолінгвістичні дослідження дають підстави твердити, що інтенсивні та довготермінові мовні контакти можуть впливати не тільки на лексику (яка найбільш піддається проникненню чужих елементів, тобто лексем). Далі спробуємо описати зміну та змішування кодів.

Зміна та змішування, або переключення кодів (англійською: code-switching) – перехід з однієї мови на іншу в рамках однієї співбесіди (Gal 1988, Grosjean 1982).

Аналіз величезного матеріалу (236 годин з 431 інтерв'ю), яке було записано на диктофон, дає можливість стверджувати, що серед угорців Закарпаття переключення і змішування кодів не є настільки характерним явищем, як, наприклад, у емігрантів Північної Америки. Якщо у спілкуванні і є переключення кодів, тоді це, як правило, відноситься до типу, який у науковій літературі називають „прямою мовою” (Grosjean 1982: 19–28, Gumperz 1982: 26–35). У таких випадках людина змішує коди з метою нагадати колишню розмову мовою оригіналу.

Наприклад (тут і далі **жирним шрифтом та підкресленням** вказуються переключення кодів; тільки підкреслені лексичні запозичення):

(1) „Egyszer a vonaton jöttünk Ungvárról és a provodnyiknak feljebb állt, kérdezte, van-e jegyem, én meg magyarul mondtam, de nem értette, és mondtam: **есть, форма.**” (№ інтерв'ю: К-3-016-2-1-1-07-28-1-2) [Один раз я їхав поїздом з Ужгорода, і проводник питав мене, чи маю я квиток, я відповів угорською мовою, але він не зрозумів, і я казав: **есть, форма.**]

(2) „Orosz osztályban tanítok. Valamit magyarul tanítok, magyar gyerekek is vannak az osztályban, annak mondtam magyarul, rám szóltak: **Так это русский класс.**” (№ інтерв'ю: К-3-018-2-3-2-07-29-2-2) [Я навчаю у російських класах. Я щось пояснювала, є і угорські діти у класі, для них я казала угорською мовою, і я отримала зауваження: **Так это русский класс.**]

Наступні діалоги було записано у 2003 році у державній установі закарпатського містечка Берегово. Перша розмова свідчить про те, що угорськомовний відвідувач звертається до державного службовця своєю рідною мовою. Однак службовець усвідомлює, що відвідувач розуміє його, у цій ситуації кожен продовжує спілкуватися своєю рідною мовою: відвідувач – угорською, державний службовець – українською.

(3) В(ідвідувач): Jó napot kívánok! Ha valaki a munkánélküli segélyre akar beiratkozni, milyen papírokat kell beadni? [Доброго дня! Які документи необхідні, щоб стати на облік у бюро працевлаштування?]

С(лужбовець): Паспорт, трудова книжка та ідентифікаційний код.

В: És zájávát nem kell írni? [А заяву не потрібно писати?]

С: То потім ми вам покажемо, тільки приходьте до нас після першого числа. Добре? Це перше після Великодня. Добре?

У цьому діалозі ми можемо спостерігати явище перемикання кодів, що є наслідком мовної інтерференції і неминуче супроводжує мовлення людей, які послуговуються різними мовними системами. Відвідувач вживає запозичене українське слово „заява”, а не його угорський відповідник (kérvény). Під час розмови з відвідувачем службовець використовує державну мову.

Зовсім іншу ситуацію спостерігаємо у наступному діалозі, яка демонструє ситуацію, за якої службовець володіє угорською, однак пропонує заповнити необхідні документи українською, що цілком зрозуміло, оскільки це державна мова (згідно закону про мови у Берегові поряд із якою може використовуватися й угорська), або російською(!), однак у розмові використовує обидві мови.

(4) B: És mondjuk még egy olyat szeretnék megérdeklődni, hogy ha mondjuk valaki új házat épít, és be akarja vezetni a vizet, akkor ehhez milyen papírokat kell beadni? [Я, власне, хотів запитати, якщо хтось буде новий дім і хоче підключити воду, які документи для цього потрібні?]

C: Van-e az utcán víz, kanalizáció, csatorna? Akkor ide kell a főmérnöknek írni, vagyis a főnöknek írni egy kérvényt, hogy **прошу видати дозвіл для підключення к городской сети**. [Чи є на вулиці водогін і каналізація? Тоді вам треба написати заяву на ім'я головного інженера, що **прошу видати дозвіл для підключення к городской сети**.]

B: És ezt csak ukránul lehet megírni? [І це тільки по-українськи можна написати?]

C: Természetesen. [Звичайно.]

B: És hogyan esetleg valaki magyarul írja meg, akkor? [А якщо хтось напише угорською, тоді?]

C: Magyarul, de hát az jobb lenne, ha ukránul vagy oroszul írja meg az ember, mert Ukrajnában élünk. [То угорською, але було б краще українською або російською, бо ми живемо в Україні.]

У цьому діалозі, окрім переключення кодів, у мовленні державного службовця ми спостерігаємо і явище змішування кодів: він дає відповідь на запитання відвідувача змішаною українсько-російською мовою.

Переключення кодів з'являється і в угорській художній літературі краю. Вони грають стилістичну роль. Наприклад:

(5) Nem is nekem mondott szépeket, ne mozse buti, ne mozse buti, hajtogatta mindvégig. (З роману Єви Берніцькі: „Napló”) [Не мені казав гарні слова, не може бути, не може бути, говорила.]

(6) Andrjusa Lukaszov elindult a kijárat felé, de meggondolta magát, mert közben feltámadt a szél, és hideg esőt hozott magával. – **Oj, kákájá protyivnájá págodá!** (Micsoda pocsek idő!) – mondta. (З роману Варі Фабіян Лсло: „Tábori posta”) [Андрійко Лукашов пішов до виходу, але передумав, тому що вітер почав дути, і приніс з собою холодний дощ. – **Ой, какая противная погода!** (Ой, яка противная погода!) – казав він.]

У рамках короткої статті на основі соціолінгвістичних досліджень показано, що довготермінові й інтенсивні міжмовні контакти, крім лексичної системи мови, впливають і на морфологічну та синтактичну систему контактуючих мов, незалежно від того, що українська і угорська мови характеризуються глибокими структурними й генеалогічними відмінностями. Показано, що з різних типів зміни кодів серед угорського населення Закарпатської області найхарактернішим є тип, коли людина змішує коди з метою нагадати колишню розмову оригінальною мовою.

Literatúra

- Beregszászi A. 2004. A kárpátaljai magyarok kódváltási szokásairól. In: Beregszászi A. – Csernicskó I. szerk. *Tanulmányok a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*. Ungvár: PoliPrint. 36–43.
- Csernicskó I. 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Csernicskó I. szerk. 2003. *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Beregszász: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola.
- Csernicskó I. szerk. 2010. *Megtart a szó. Hasznosítható ismeretek a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*. Budapest–Beregszász: MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola.
- Gal S. 1988. The Political Economy of Code Choice. In: M. Heller ed. *Codeswitching: Anthropological and sociolinguistic perspectives*. Berlin: Mouton de Gruyter. 245–263.
- Gazdag V. 2016. A kárpátaljai magyar nyelvjárások szóképzleti sokszínűségéről az ukrán/orosz kölcsönszavak és magyar nyelvi megfelelőik használata kapcsán. In: Gazdag V., Karmacsi Z., Tóth E. szerk. *Értékek és kihívások I. kötet: Nyelvtudomány*. Ungvár: Autdor-Shark. 43–50.
- Gazdag V. 2017. Nyelvi interferencia a kárpátaljai magyar irodalmi művekben. In: Márku A., Tóth E. szerk. *Többszínűség, regionalitás, nyelvoktatás: Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont Kutatásaiból III*. Ungvár: RIK-U Kiadó. 178–185.
- Grosjean, F. 1982. *Life with Two Languages: An Introduction to Bilingualism*. Cambridge: Harvard University Press.
- Gumperz J. 1982. *Discourse Strategies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kótyuk I. 2007. *Українские заимствования в Ужанском венгерском говоре*. Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke.
- Lizanec P. 1970. *Magyar–ukrán nyelvi kapcsolatok (A kárpátontúli ukrán nyelvjárások anyagai alapján)*. Ungvár: Uzshorodi Állami Egyetem.
- Lizanec, P. (Лизанец П.) 1976. *Венгерско-українські міжязикові зв'язи. Венгерські заимствования в українських говорах Закарпаття*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Márku A. 2008. *Érvényes történetek. Nyelvválasztási és kódváltási kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyar fiatalok körében*. Ungvár: PoliPrint.
- Rot S. 1968. *A magyar nyelv fejlődése. A magyar–keleti szláv nyelvi kapcsolatok*. Kijev–Ungvár: Ragyanszka Skola.
- Rot, S. (Рот А.) 1973. *Венгерско-восточнославянские языковые контакты*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

К-20 *Мови та мовні варіанти у просторі і часі. IV. Збірник статей дослідників науково-дослідного центру ім. А. Годинки* / Ред. Кормочі Золтан, Матей Рейка. – Ужгород: ТОВ «РІК-У», 2018. – 228 с.

ISBN – 978-617-7404-84-1

Збірник наукових праць є четвертим виданням серії, започаткованої у 2015 році, яка містить результати наукових досліджень співробітників науково-дослідного інституту ім. Антонія Годинки, а також статті та рецензії дослідників, у тому числі й аспірантів, які співпрацюють з науково-дослідним інститутом. У рецензоване видання ввійшли праці про проблеми дво- та багатомовності в Україні, у тому числі й закарпатських угорців; традиції застосування цифрового мовознавства; стан мовного права в Україні; українські лексичні запозичення в угорській мові та угорські лексичні запозичення в українській мові; актуальні проблеми методики викладання іноземних мов. Читач може ознайомитися з мовним ландшафтом окремих регіонів Закарпаття, радянською кінопродукцією про Закарпаття, отримати інформацію про роль дитячої літератури у процесі викладання іноземної мови і про статус носіїв угорської мови у сучасному українському суспільстві.

УДК: 81'27

Наукове видання

МОВИ ТА МОВНІ ВАРІАНТИ У ПРОСТОРІ Й ЧАСІ

IV. Збірник статей дослідників науково-дослідного центру ім. А. Годинки

Редактори: Кормочі Золтан, Матей Рейка

Здано до складання: 10.12.2017. Підписано до друку 28.02.2018.
Папір офсетний. Формат видання 70х100/16. Умов. друк. арк. 19.
Зам. 150.

Видавництво: ТОВ «РІК-У», 88000, м. Ужгород, вул. Гагаріна, 36
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК 5040 від 21 січня 2016 року

Друкарня: пп Лац Ч. С. м. Берегово, пл. Кошута, 4.